

SERES ATTILA

**AZ 1919–1920. ÉVI SZOVJET–LENGYEL
HÁBORÚ ÉS AZ 1921. ÉVI
RIGAI BÉKE INTERPRETÁCIÓJA
A LEGÚJABB OROSZ TÖRTÉNETI
IRODALOMBAN**

Bevezető

Az 1919–1920. évi szovjet–lengyel háború fontos mozzanat volt abban a folyamatban, amelynek során, az első világháború lezárásaként a Szovjetunió nyugati határai kialakultak. A szovjet történetírás ezt a konfrontációt a polgárháború egyik stádiumának, illetve az antant „harmadik intervenciók háborújának” minősítette, kizárólag a harcok forradalmi jellegét hangsúlyozva, s mellőzve az esemény geopolitikai, nemzeti aspektusait, de emellett igyekezett dezavualni a szovjet fél vereségének valós okait is. Egy rövid áttekintés keretében ezért azt szeretnénk bemutatni, hogy a friss kutatási eredmények alapján a legújabb orosz történeti irodalom álláspontja mennyiben változott a rendszerváltás előttihez képest, és milyen új szempontokat, problémákat vetett fel a történelmi esemény és az annak lezárását jelentő 1921. évi rigai békével kapcsolatban. Ennek vizsgálatát három fő témakör köré kívánjuk csoportosítani: a háborús felek céljai és a háború jellege, a Vörös Hadsereg vereségének okai, valamint a rigai béke értékelése. Az egyes nézőpontok újragondolását azért tartjuk indokoltnak, mert az állandó konfliktusokkal terhelt 20. századi orosz–lengyel kapcsolatokban ez az esemény is eltérő előjellel élt

tovább a két nép kollektív emlékezetében. Az objektív vizsgálódást megkönnyíti, hogy az 1919–1920. évi szovjet–lengyel háború primer forrásai szovjet részről legalább részben hozzáférhetővé váltak a szakemberek számára.¹ A témára vonatkozó lengyel és külföldi – főleg angol nyelvű – szakirodalom eredményei ellenére mind a mai napig nem létezik olyan szintézis, amely az eseményt mindkét ország levéltári iratanyagának felhasználásával s párhuzamba állításával, a lengyel és orosz szakirodalomban elfogadott nézetek ütköztetése révén kívánná bemutatni.²

A háborús felek céljai és a háború jellege

A szovjet történetírásban a szovjet–lengyel háborút sokáig az oroszországi polgárháború részének s az intervenció egyik szakaszának tekintették. Eszerint a „burzsoá” Lengyelország az „imperialista hatalmak” számára csak eszköznek bizonyult a szovjetellenes harcban, s a keleti agresszióra már 1918 óta készülő Józef Piłsudskit ők bíztatták fel.³ Ebben az interpretációban a háború geopolitikai jellege teljesen háttérbe szorult, s osztály- és ideológiai háborúvá degradálódott. Az ideológiai motívum mindkét oldalon feltűnt: a két világháború közti lengyel memoárirodalom és történetírás úgy tekintett a keleti hadjáratra, mint a bolsevizmussal szembeni, a kereszténység és a nyugati civilizáció védelmében folytatott ideológiai háborúra.⁴ Ugyanígy a

1 *Polsko–szovjetszkaja vojna 1919–1920.* (Rannyeje nye opublikovannije dokumenti i matyeriali). Csanjty 1–2. Red.: I. I. Kosztyusko. Moszkva 1994.

2 A témára vonatkozó, az elmúlt negyed évszázadban megjelent főbb lengyel munkák a teljesség igénye nélkül: *Jerzy Kumaniecki*: *Pokój polsko–radziecki* 1921. Geneza, rokowania, traktat, komisje mieszane. Warszawa 1985.; *Henrik Bułhak*: *Wydarzenia polityczne i militarne na południowo-wschodnim teatrze działań wojennych.* In: *Wojna polsko–sowiecka 1920 roku: przebieg walk i tło międzynarodowe.* Red.: Andrzej Koryn. Warszawa 1993.; *Piotr Losowski*: *Wydarzenia militarne i polityczne wojny 1920 r. na ziemiach północno-wschodnich.* Uo.; *Andrzej Nowak*: *Polityka wschodnia Józefa Piłsudskiego (1918–1921). Koncepcja i realizacja.* In: *Zeszyty Historyczne*, t. 107 (1994).; *Traktat ryski 1921 roku po 75 latach.* Red.: Mieczysław Wojciechowski. Toruń 1998.

3 Erre ld. például, szintén a teljesség igénye nélkül: *P. Ny. Olsanszkij*: *Szovjetszko–polsz-kije odnosenyija 1918–1921.* In: *Ocskeri isztorii szovjetszko–polszkih odnosenyij 1917–1977.* Red.: I. I. Kosztyusko – L. Bazilev. Moszkva 1979. 77–79.

4 *Jerzy Lukowski – Hubert Zawadzki*: *A concise history of Poland.* Cambridge 2001. 203.

szovjet történetírás a háborút Európa bolsevizálásának egyik stádiumaként fogta fel. Ezen történeti koncepció szerint a bolsevik rendszer túléléséhez nélkülözhetetlen volt a fejlett európai tőkés országok, különösen Németország és Anglia forradalmasítása, amihez az első világháború után újjáalakuló lengyel államon keresztül vezetett az út.⁵

Az új lengyel szejm 1919. januári megválasztásával lassan megszilárduló lengyel államhatalom számára a bolsevik rezsim geopolitikai szempontból előnyösebbnek tűnt, mivel többször deklarálta a népek öngazgatási jogát. Ezzel szemben a fehér mozgalmak az egységes Oroszország helyreállítását, a cári hatalom restaurálását tűzték ki célul, s ez az egykori kelet-lengyelországi területek orosz fennhatóság alá kerülését, s ismételt integrálását feltételezte a cári birodalom keretein belül.⁶ Az új Lengyelország legsúlyosabb problémája kezdetektől fogva az ország végső határainak kialakítása volt. (1918 decemberére a lengyel kormány befolyása már kiterjedt Galíciára és a volt királyság területére, mintegy 140 ezer km²-re, 14,5 millió lakossal.)⁷ A német kivonulás a keleti területekről 1919 februárjára, az önálló törvényhozó hatalom létrejöttével párhuzamosan befejeződött, s a lengyel politikai elit régóta táplált keleti aspirációi megvalósulni látszottak: a lengyel csapatok 1919 februárjában benyomultak a nemrég alakult Litván-Belorusz Szovjet Szocialista Köztársaság területére, majd áprilisban elfoglalták Vilniust.⁸

Ezt a szovjet–lengyel háború előjátékának tekinthető offenzívát ugyanakkor a lengyel katonai vezetés 1919 nyarán ideiglenesen leállította, Anton Gye nyikin Önkéntes Hadseregének sikerei s Moszkva felé történő előrenyomulása miatt. Ez egyébként a Moszkvával folytatott egyeztetések után történt: a lengyel megbízott, A. Vencowsky július–augusztusban titkos tárgyalásokat folytatott Julian Marhlevszkij szovjet felhatalmazottal. Utóbbi Moszkva

5 I. V. Mihutyina: Nyekotorije problemi isztorii polszko-szovjetszkoi vojni 1919–1920 gg. In: Verszalj i novaja Vosztocsnaja Jevropa. Red.: R. P. Grisina – V. L. Malkov. Moszkva 1996. 159–160. A szerző önálló kötetben is megjelentette kutatási eredményeit: I. V. Mihutyina: Polszko–szovjetszkaja vojna. Moszkva 1994. A továbbiakban a tanulmányra fogok hivatkozni.

6 Uo. 164.

7 Szokolay Katalin: Lengyelország története. Bp. 1997. 136.

8 M. I. Meltyuhov: Szovjetszko–polzskie vojni. Vojenno-polityicseszkoje protyivosztojanijje 1918–1939 gg. Moszkva 2001. 20–26.

nevében békeajánlatot tett Lengyelországnak. Bár a lengyel fél elutasította a javaslatot, a lengyel csapatok támadásának szüneteltetése lehetővé tette a Vörös Hadsereg számára, hogy összevonja erőit, s azokat a dél-oroszországi fehérgárdisták ellen koncentrálja.⁹ Piłsudski azonban tovább kívánt terjeszkedni a belorussziai és ukrainai területek rovására, célja ekkor végső soron az volt, hogy a vörös és a fehér erők felmorzsolják egymást, ezért amikor világos lett, hogy Gyenyikin moszkvai hadjárata kudarccal végződött, megszakította a titkos tárgyalásokat.¹⁰

Ennek ellenére a polgárháborús állapotok miatt alaposan túlterhelt szovjet állam két ízben is, 1919. december 21-én és 1920. január 28-án is hivatalos úton felajánlotta Lengyelországnak, hogy kössenek békét. Ezek kedvező javaslatoknak tekinthetők, hiszen a lengyelek által már elfoglalt területek elismerését foglalták magukba. Nagyjából ezekkel egy időben, a párizsi békekonferencia Legfelső Tanácsa, 1919. december 8-án elfogadott egy nyilatkozatot Lengyelország ideiglenes keleti határaitól, amelynek értelmében a határvonalat a döntően lengyel etnikum által lakott területek keleti szegélye jelentette.¹¹ A szovjet javaslat nem felelt meg a lengyel politikai vezetésnek. Varsó fő célja ugyanis az volt, hogy kikapcsolja Ukrajna és Belorusszia fontos stratégiai és gazdasági pontjait Moszkva befolyása alól, egyúttal akkora területi állományra tegyen szert, amely lehetővé teszi a két állam közti paritás kialakulását.¹²

A háború megindítása lengyel részről azonban nemcsak geostratégiai és gazdasági indokokkal magyarázható, hanem más, általános jellegű feltételekkel is bírt. A lengyel vezetés a fő nemzeti célként a 18. század végén felosztott Rzecz Pospolita helyreállítását tartotta szem előtt az etnikai szempontokat teljesen negligálva. (Egyes orosz szerzők szerint itt megmutatkozott a felsőbb lengyel birtokos társadalmi rétegeknek, főleg a még jelentősebb földbirtokkal rendelkező csoportoknak az affinitása is, akik nagyobb földterületeket kívántak csatolni a független lengyel államhoz.¹³) El kell mondani azonban,

9 Uo. 27.

10 *Mihutyina, I. V.*: Nyekotorije problemi i. m. 164.

11 *Meltyuhov, M. I.*: Szovjetszko–polszkie i. m. 28–29.

12 *Mihutyina, I. V.*: Nyekotorije problemi i. m. 165.

13 *M. J. Szergomaszov*: Polityicseszkiye aszpekti szovjetszko–polszkoj vojni 1920 goda. Moszkva 1997. 8.

hogy míg a keleti területek bekebelezésének szükségességéről nemzeti konszenzus jött létre Lengyelországban, addig a területi integráció formájáról és mikéntjéről már ütköztek a nézetek. Piłsudski úgy képzelte, hogy az egykori cári Oroszország nyugati peremvidékéről leszakadó, nem orosz nemzetiségűek által lakott territóriumok föderációs alapon csatlakoznak Lengyelországhoz. Konceptiója szerint a vezető szerepre a lengyelek hivatottak gazdasági, kulturális és katonai fölényük birtokában. Más elképzelések (például Roman Dmowski) az inkorporációt, azaz az egykori nyugati orosz guberniumok Lengyelországhoz csatolásának elvét képviselték.¹⁴

A háború jellegét tehát elsődlegesen egy területekért vívott államközi konfliktus határozta meg, amelyet a politikai ideológia nem, inkább a nemzeti ideológia befolyásolt nagymértékben. Persze hiba lenne a szovjet–lengyel háborút kiemelni az oroszországi polgárháború kontextusából. A lengyel hadsereg beavatkozására a közvetlen okot ugyanis éppen az Ukrajna nagy részéből 1920 elejére kiszorított Simon Petljura ukrán atamánál kötött 1920. áprilisi megállapodás nyújtotta. A megegyezés értelmében Lengyelország elismerte Ukrajna szuverenitását s Petljura kormányát, illetve kijelölték a független ukrán állam határait is.¹⁵ A lengyel szándékokat a szovjet-oroszországi belpolitikai helyzet instabil jellege is erősítette: a polgárháborús állapotok következtében leromlott gazdaság, a hátszországban zajló állandó harci tevékenység, valamint a lassan felépülő államapparátus a gyors siker reményével kecsegtettek.¹⁶

Ehhez az alapvetően lengyel–szovjet területi konfliktushoz a lengyel offenzíva április 25-i megindításának idején csak lazán kapcsolódtak az antant aspirációi. (A háború katonai menetének eseményei közismert tények, ezért ezekre nem kívánok részletesen kitérni.) Bár az antant jelentős szerepet vál-

14 Szokolay K.: Lengyelország i. m. 139–140. A magyar szakirodalomban erre ld. még: *Polgár Tamás*: Józef Piłsudski föderációs törekvései és a lengyel–szovjet-orosz háború (1919–1920). In: A Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Főiskolai Kara Társadalomtudományi Tanszékének Tanulmánygyűjteménye. 5. köt. Szerk.: Kolontári Attila. Szekszárd 2001. 114–125.

15 *Szergomaszov, M. J.*: Polityicseszkije aszpekti i. m. 9.; *Mihutyina, I. V.*: Nyekotorijje problemi i. m. 165. A magyar szakirodalomból ld. erre: *Varga Lajos*: Ukrajna. Történeti áttekintés. (Szovjet füzetek. VII.) Budapest 1993. 32.

16 Erre részletesen ld.: *A. P. Iszajev*: Wojna sz Polsej. Rosszija za linyiej fronta. Szankt-Petyerburg 1999.

lalt a lengyel hadsereg felszerelésében, ehhez az önálló kezdeményezésű lengyel katonai akcióhoz csak kismértékű fegyverszállítással járult hozzá, illetve Franciaország még korábban, 1919-ben lehetővé tette a fennhatósága alatt szerveződő, Józef Haller vezette, több tízezer fős önkéntes lengyel hadsereg hazaszállítását. Dacára annak, hogy ekkorra a szovjet állam egészségügyi övezettel való elrekesztésének gondolata már kezdett kikristályosodni Nyugaton, nem lehet arról beszélni, hogy ez a háború az antanthatalmak „biztatására”, hathatós anyagi, katonai segítségével indult volna meg annak érdekében, hogy megbuktassák a bolsevik rezsimet.¹⁷

A háború kezdeti szakaszában szovjet részről szintén nem merülhettek fel politikai-ideológiai indokok. Egyrészt a forradalom Lengyelországba történő átvitelét, exportját a szovjet kormánykörök hivatalosan soha nem vetették fel, hanem úgy fogták fel az októberi forradalmat, mint nemzeti proletárforradalmat, amelynek nemzetközi forradalmat kell keltenie. A szovjet vezetés biztos volt abban, hogy Nyugat-Európában és részben Lengyelországban belülről fog megindulni a „forradalmi erjedés”. Szovjet-Oroszország gazdasága a több évig tartó világháború és polgárháború alatt teljesen kimerült, nem lehetett volna bázisa egy nagymérvű támadó háborúnak és egy szovjetizálási hullámnak. (Részben ezzel magyarázható, hogy a több fronton lekötött szovjet állam igyekezett megegyezni a lengyelekkel.) A világforradalom terjesztése a Vörös Hadsereg segítségével csak egyes vezetők, mint *Lev Trockij* nézetei közt kapott helyet.¹⁸

Ennek a védelmi harcnak a jellege a lengyel hadsereggel szemben alapvetően különbözött attól, amit a Vörös Hadsereg vívott Gyenyikin, Kolcsak és Jugyenyics seregei ellen. A szovjet kormány által 1920. április 30-án kiadott manifesztum, amely az ország egész lakosságát fegyverbe szólította, gyakorlatilag rehabilitálta a patriotizmus eszméjét. Ez ugyanis mindenkit harcba hívott, függetlenül attól, hogy milyen viszonyban volt a szovjet hatalommal. Így a cári hadsereg több egykori tisztje, mint például *Bruszilov* tábornok, csatlakozott a Vörös Hadsereghez. Ugyanígy fegyvert fogott hazafias

17 *Meltyuhov, M. I.*: Szovjetszko–polszkie vojni i. m. 28–30.

18 Lenin az OK(b)P VIII. kongresszusán, 1919 márciusában például kijelentette, hogy Nyugat-Európában „a bolsevikok forradalmi naptára szerint már nincs messze az Október”. *Szergomaszov, M. J.*: Polityicseszkiye aszpekti i. m. 10.

felbuzdulásból a parasztság, a középpolgárság nagy része, akik egy idegen állam beavatkozásaként értékelték a lengyel katonai akciót.¹⁹ A lengyel hadsereg a benyomulás során rablásokat, pogromokat követett el.²⁰ Ennek okai nemcsak a fiatal hadsereg szervezetlenségében rejlettek, hanem a lengyelek civilizációs felsőbbrendűség-tudatában. Mindezek egy komoly pszichológiai hatással párosultak: a lengyel hadsereg a Lengyelország felosztásával járó történelmi igazságtalanságot kívánta megbosszulni.²¹

A lengyelek júniusi veresége és a Vörös Hadsereg júliusban kibontakozó ellentámadása ugyanakkor kissé megváltoztatta a háború jellegét. Egyrészt a szovjet előrenyomulás a lengyel hazafisággal ütközött szembe, a frissen kivívott szuverén lengyel állam hirtelen végveszélybe kerülése ugyanis egységbe tömörítette a lengyel népi erőket. Megváltoztak a szerepek: a Vörös Hadsereg lett az agresszor, a lengyel csapatok pedig a honvédők. Másrészt a szovjet sikerek okán ekkor merült fel valójában annak lehetősége, hogy a Vörös Hadsereg és a holdudvarában tartózkodó lengyel kommunisták (például *Felix Dzerzsinszkij*) propagandamunkája révén egy belső forradalmat indukálva megteremtsék a világproletariátus hatalmát.²² A bolsevik elképzeléseknek kedvezhetett, hogy korábban a lengyelek által lakott területeken is kialakultak baloldali színezetű mozgalmak. 1918. november 7-én *Ignacy Daszyński* szocialista politikus *Lublinban* megalakította a Lengyel Köztársaság Ideiglenes Népi Kormányát, amely a volt Osztrák–Magyar Monarchia területén élő lengyelek legfontosabb hatalmi centruma lett. Bár ez a kormányzati hatalom igyekezett elhárítani a bolsevizálódás veszélyét, alapvetően a munkás- és paraszttömegekre kívánt támaszkodni: munkás törvénykezést, alkotmányozó országgyűlést és földreformot hirdetett.²³ A bolsevikok általában a népek önrendelkezésének elvét hirdették, s elismerték Lengyelország függetlenségének jogát, de egy szovjet orientációjú lengyel kormányt szerettek vol-

19 Uo. 11–12.

20 Az egykori cári Oroszország nyugati peremvidékein élő zsidóság is eleinte bizalommal csatlakozott a bolsevikokhoz a lengyelek által elkövetett pogromok miatt. Erre ld. pl.: *Iszaak Babel*: Napló, 1920. Budapest 1993. 16–17.

21 *Mibutyina, I. V.*: Nyekotorije problemi i. m. 173.

22 *Szergomaszov, M. J.*: Polityicseszkije aspekti i. m. 13.; *Lukowski, J. – Zawadski, H.*: A concise history i. m. 200.

23 *Szokolay K.*: Lengyelország i. m. 134.

na hatalmon látni. A lublini hatalmi szerv azonban 1918. november végére megbukott, ezek után a szovjet vezetés már nem látta esélyét annak, hogy a kommunistákat juttassa hatalmi pozícióba a lengyel területeken.²⁴

Ekkor tevékenyen közbelépett az antant is. Egyrészt jelentős mennyiségű hadianyagot juttatott el a Varsó védelmére berendezkedő lengyel erőknek, francia katonai szakértőket bocsátott rendelkezésükre, másrészt megpróbált közvetíteni a háborúban álló felek közt. 1920. július 11-én *George Curzon* angol külügyminiszter azt javasolta, hogy fogadják el a békekonzferencia Legfelső Tanácsa által még 1919 decemberében kidolgozott – s általunk is említett – javaslatot a keleti lengyel határok megállapítására, s ez alapján kezdjenek fegyverszüneti tárgyalásokat. Ezt a vonalat később Curzon-vonalnak nevezték el. Ezt azonban az OK(b)P Központi Bizottsága elutasította, s a továbbnyomulásról döntött. Az ezt követő hadiesemények közismertek: a Vörös Hadsereg Varsó alatt vereséget szenvedett.²⁵ Összegzésképpen megállapíthatjuk, hogy az 1920. évi szovjet–lengyel háború, s az azt megelőző harci cselekmények nem tekinthetők ideológiai konfliktusnak, s nem képezték szerves részét az oroszországi polgárháborúnak. A háború megindítását alapvetően geostratégiai indokok magyarázták, amelyek jól beleillettek a 18. századi lengyel állam területi egységének rehabilitálását célul kitűző politikai programba.

A Vörös Hadsereg vereségének okai és az 1921. évi rigai béke értékelése

A szovjet fél vereségének okait kutatva nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a szovjet ellentámadás kibontakozása, valamint látványos sikerei után a hadvezetés kissé elbizta magát, és lebecsülte a lengyel patriotizmus mozgósító erejét. Lényegében véve képtelennek ítélték a lengyel hadsereget a további ellenállásra. 1920. július 23-án a Nyugati Front vezérkari főnöksége azt jelentette Szmolenszkből a szovjet-orosz köztársasági forradalmi katonatanács elnökhelyettesének, E. M. Szkljanszkijnak, hogy az ellenségnek nem lesz további lehetősége a szovjet csapatok feltartóztatására.²⁶ Erre a feltételezésre

24 *Mihutyina, I. V.*: Nyekotorije problemi i. m. 161.

25 *Lukowski, J. – Zawadzki, H.*: A concise history i. m. 200–201.

26 *Meltyuhov, M. I.*: Szovjetszko–polszkie wojni i. m. 74.

nyilván az a körülmény adott alapot, hogy a lengyel támadás idején a szovjet csapatok nagy része még a Krím-félszigeten volt lekötve, ahol a Gyenyikin örökébe lépő Vrangel csapataival próbálták felvenni a küzdelmet. Bár 1920 májusában Vrangelnek még sikerült kisebb harci sikereket elérnie, tavasz végétől csapatainak maradványaival véglegesen a Krímben rekedt. Ez jelentős szovjet erők átcsoportosítását tette lehetővé a nyugati és délnyugati frontra, ami megtörte a lengyel offenzívát.²⁷

A szovjet katonai vezetés nem számított arra, hogy a lengyelek nemzeti egységet teremtve gyorsan mozgósíthatják az országot, és újjászervezhetik a hadsereget. A függetlenség veszélyeztetettsége háttérbe szorította a társadalmi ellentéteket is. Július 1. és augusztus 20. között a hadsereg létszáma legalább negyedmillióval nőtt. Július 24-én koalíciós nemzetvédelmi kormány alakult, amelybe miniszterelnök-helyettesként Daszyński is belépett. Ahogy említettük, Lengyelország anyagi és katonai támogatást kapott az antanttól, július végén angol–francia katonai missziót állítottak fel a lengyel fővárosban. A Vörös Hadsereg által megszállt területeken a saját forradalmi hatalmi szerveit kiépíteni próbáló Marhlevszkij vezette Lengyelország Ideiglenes Forradalmi Bizottságnak a „burzsoá földesúri kormány” likvidálását propagáló jelszavai ellenében a lengyel kormány társadalmi megújulást, agrárreformot hirdetett.²⁸ Az Ideiglenes Forradalmi Bizottság emellett egy komoly hibát követett el, ami miatt nem tudta kiépíteni társadalmi bázisát: míg a lengyel parasztok azt kívánták, hogy a felosztott földbirtokok a magántulajdonukba kerüljenek, addig a szovjet–lengyel hatalmi szerv a Vörös Hadsereg által elfoglalt vidékeken foganatosított birtokelkobzások után szocialista mezőgazdasági üzemeket hozott létre.²⁹

A szovjet hadsereg vereségének hadászati okait vizsgálva az orosz történetírás mára egyöntetűen megállapította, hogy a Köztársaság Forradalmi Katonatanácsa a fő taktikai hibát azzal követte el, hogy nem a Varsó elleni

27 A fehér mozgalmakra ld.: *Halász Iván*: A fehérgárdista diktatúrák hatalmi szerkezete és elképzelései. In: 1917 és ami utána következett. Előadások és tanulmányok az orosz forradalom történetéből. (Ruszisztikai könyvek. III.) Szerk. Krausz Tamás. Budapest 1998. 120–121.

28 *Lukowski, J. – Zawadzki, H.*: A concise history i. m. 200.

29 *Meltyuhov, M. I.*: Szovjetszko–polszkie wojni i. m. 78.

koncentrált csapás tervét fogadta el, s ennek megfelelően nem vonta össze időben a Délnyugati Front kötelékében harcoló Sz. M. Bugyonnij vezette 1. lovashadsereget s a 12. hadsereget az M. Ny. Tuhacsevszkij által irányított Nyugati Front csapataival. A szovjet hadvezetésben július közepén, Minszk és Vilnius elfoglalása után kisebb vita bontakozott ki abban a kérdésben, hogy a szovjet erőket Varsó körzetében vonják össze, s ezzel megsemmisíték a lengyel főerőket, vagy két irányban, Varsó és Lvov felé folytassák az előrenyomulást. Végül egy időre az utóbbi koncepció győzedelmeskedett. Ennek egyik oka az volt, hogy a Forradalmi Katonatanács tartott Románia beavatkozásától, ezért célszerűtlennek látta a Délnyugati Front seregtestekének gyengítését.³⁰ Másrészt a júliusi angol jegyzék nyitva hagyta Lvov státuszának kérdését, annak „A” változata szerint a város és környéke szovjet területen feküdt volna. Ez szinte buzdította a Vörös Hadsereget a Lvov elleni támadásra.³¹

A döntés értelmében az ugyan még lendületben lévő, de lassan kimerülő s hátszágától egyre inkább eltávolodó szovjet hadsereg két seregteste kénytelen lett egymástól nagy távolságra elszakadva továbbnyomulni, ami megnehezítette a hadműveletek összehangolását.³² Augusztus elejére a lengyel erőket Varsó környékén próbálták összevonni, aminek megakadályozására a szovjet hadsereg megosztott erői nem voltak képesek. Augusztus 5-én az OK(b)P KB Politbüro jóváhagyta a Köztársaság Forradalmi Katonatanácsa által hozott határozatot a Délnyugati Front 1. lovashadseregének, 12. hadseregének és 14. hadseregének átcsoportosításáról a döntő csapást előkészítő Nyugati Frontra. Ez azonban valószínűleg még mindig kevésnek bizonyult, hiszen egyáltalán nem jelentette a lvovi hadművelet leállítását, sőt a harcok Lvov körzetében tovább folytak. Olyannyira, hogy az 1. lovashadsereget nem is sikerült átirányítani a Nyugati Front augusztus 10-i Varsó elleni, az egész háború kimenetelét befolyásoló offenzívájának megindításáig. Az ezt követő események ismertek: a lengyel hadsereg ellentámadásba ment át.³³

30 Uo. 75–76.

31 *Mihutyina, I. V.*: Nyekotorije problemi i. m. 167–168.

32 *Meltyuhov, M. I.*: Szovjetszko–polszkie vojni i. m. 79.

33 Uo. 85–88.

A Vörös Hadsereg vezetése nyilván kivédhette volna a lengyel erők ellen-csapását: a Köztársaság Forradalmi Katonatanácsa, s a felső vezetés – bár kicsit megkésve – megtette az ehhez szükséges intézkedéseket. Az orosz történetírás ma döntően a Délnyugati Front parancsokságát okolja a kudarcért, amiért a kritikus pillanatban nem adta át az 1. lovashadsereget, s ezzel megghiúsította a Nyugati Front hadmozdulatainak sikerét. Egyes történészek a felelősöket is megnevezik. Eszerint a fő mulasztást A. I. Jegorov, a Délnyugati Front parancsnoka és J. V. Sztálin, akkor a Délnyugati Front haditanácsának tagja követték el, mivel annak ellenére, hogy augusztus elején még beleegyeztek az említett átszervezésbe, augusztus 13-án már arról értesítették a főparancsnokot, hogy az 1. lovashadsereg Lvov térségében harcban áll, és feladatának megváltoztatása nem lehetséges. Az augusztus eleji PB-döntés ignorálásában jelentős szerepet játszott maga Bugyonnij is, illetve K. J. Vorosilov, az 1. lovashadsereg haditanácsának tagja.³⁴

Persze más vélemények is léteznek. B. M. Saposnyikov, aki 1920-ban a Köztársaság Forradalmi Katonatanácsa Táborig Törzsenek főnöke volt, a Nyugati Front parancsnokát, Tuhacsevszkijt bírálta a tartalékok nem megfelelő felhasználásáért, a harcoló egységekkel való kapcsolat elvesztéséért és az ellenfél erőinek nagymértékű alábecsüléséért. Jegorov szerint a Délnyugati Front három hadseregének átcsoportosítására irányuló parancsok túl későn jutottak át hozzá ahhoz, hogy az 1. lovashadsereg átadása érdemben segíthetett volna Tuhacsevszkij helyzetén. Több Tuhacsevszkij életével és katonai pályafutásával foglalkozó történész megjegyzi, hogy a Nyugati Front parancsnokának haditerve s az ennek megfelelően megindított Varsó elleni katonai csapás a hadsereg balszárnyának elégtelen biztosítása miatt nem volt maradéktalan.³⁵ Összegzésképpen úgy véljük, hogy a Vörös Hadsereg vereségének elemzése rendkívül összetett probléma. A szakirodalom által feldolgozott történelmi események arra utalnak, hogy vereséghez egyaránt hozzá-

34 *Davidov, M. L.*: Pricsini porazsenyija Krasznoj Armii pod Varsavoj v 1920-om godu. In: *Iz isztorii Rosszii XX. vek. Szbornyik sztatyej*. V. 11. Moszkva 1998. 146.

35 Tuhacsevszkij szerepére részletesen ld. magyarul: *Kolontári Attila*: Mihail Nyikolajevics Tuhacsevszkij (1893-1937). Adalékok egy életpálya történetéhez. In: *IPF Tanszéki Közlemények. Az Illyés Gyula Pedagógiai Főiskola Társadalomtudományi Tanszékének Közleményei*. 1. köt. Szekszárd, 1999. 137–139.

járultak a társadalmi-politikai és a hadászati-taktikai okok: a lengyel nemzet egységes cselekvése, a szovjet politikával való elégedetlenség, valamint a szovjet hadvezetés taktikai hibái, s a két szovjet seregtest összehangolatlan hadmozdulatai.

A harcoló felek 1920. október 12-én Rigában előzetes fegyverszünetet kötöttek, ami a határt illetően a Curzon-vonalhoz képest sokkal kedvezőtebb feltételeket rögzített. A békeszerződést végül ugyancsak Rigában írták alá 1921. március 12-én, ami szentesítette a Lengyelország és Szovjetunió közti, többé-kevésbé 1939 szeptemberéig érvényes határvonalat. A rigai béke értelmében a lengyel–szovjet határt a Polock–Minszk–Kamenyec–Podolszk vonaltól nyugatra vonták meg (Galíciában az 1914. évi zbrucsi osztrák–magyar–orosz határt meghagyva). Összességében véve ez a határvonal mintegy 200 km-rel keletebbre húzódott a Curzon-vonalnál, jelentős számú ukrán és belorusz népességet juttatva Lengyelországhoz.³⁶ A rigai békét a korábbi szovjet történetírás – kissé patetikusan – úgy értékelte, mint olyan egyezményt, amely lefektette a két állam közti jószomszédi kapcsolatok fejlesztésének szilárd alapjait.³⁷

A lengyel társadalom hatalmas lelkesedéssel üdvözölte a rigai békét. Egyrészt azért, mert a lengyel állam határait keleten sikerült kitolni a felosztások előtt Lengyelországhoz tartozó főként ukrán és belorusz lakosságú területek egy részére is. Másrészt 1683 óta ez volt az első igazán győztes hadjárata a lengyel államnak.³⁸ Az ukrán nép szempontjából vizsgálva a békének a határvonalakra vonatkozó cikkelyei lényegében a Petljurával kötött 1920. április 25-i egyezményt követték több millió ukrán nemzetiségű népességet és ukrán területeket átengedve Lengyelországnak. Bár Petljura óriási engedményeket tett Piłsudskinak, ezt egy háborús kényszerhelyzetben tette, még a lengyelekben látva legkevésbé rossz szövetségest. A rigai békét az Ukrajna függetlenségéért harcolók az 1667-es andruszovói békeszerződéshez hasonlították. Mindkét esetben a lengyelek és az oroszok kötötték meg az ukránok rovására. Ukrajna ekkor sem nyerte el

36 *Mihutyina, I. V.*: Nyekotorije problemi i. m. 174–175.

37 *Olsanszkij, P. N.*: Szovjetszko–polszkije i. m. 96.

38 *Szokolay K.*: Lengyelország i. m. 142.

függetlenségét, s az ukránokat és földjeiket több állam, köztük a Szovjetunió és Lengyelország közt osztották fel.³⁹ Az orosz történetírás jelenlegi értékelése szerint a rigai béke annak ellenére, hogy az adott pillanatban a megkötése mindkét fél érdekében állott, nem oldotta meg a két állam közötti problémákat.⁴⁰

39 Varga L.: Ukrajna i. m. 33.

40 Erre ld.: Mihutyina, I. V.: Nyekotorije problemi i. m. 174–175.; Szergomaszov, M. J.: Polityicseszkije aszpekti i. m. 14.; A béke kihatásait a két állam közötti későbbi kapcsolatokra részletesen ld.: Szovjetszko–polszkie odnosenyija v polityicseszkih uszlovijah Jevropi 30-h godov XX sztoletyija. Szbornyik sztatyjej. Otv. red.: E. Durcsanszki, A. N. Szaharov. Moszkva 2001.